

JAN ZABŁOCKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ENNIUS O 'MANUM CONSERERE' WEDŁUG 'NOCTES ATTICAE' AULUSA GELLIUSA

Są pewne formuły, powiedzenia, znane niegdyś powszechnie, które zachowały się przypadkiem, często w antykwarycznych zbiorkach. Do nich można zaliczyć występujące w formułach procesowych *ex iure manum consortum*, przekazane przez poetę Quintusa Enniusa¹, a znane, między innymi, dzięki *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa.

Aulus Gellius podstawowe wykształcenie z zakresu gramatyki i retoryki odebrał w Rzymie, a do Aten przybył studiować filozofię. Były to studia dające ogólne przygotowanie do stawiania problemów i poszukiwania ich wyjaśnienia. Na formację intelektualną Gelliusa miało wpływ wielu nauczycieli, których wspomina on w *Noctes Atticae*. W Rzymie należeli do nich Sulpicius Apollinaris, Titius Castricius, Antonius Julianus, Cornelius Fronto, a w Atenach Calvisius Taurus, Herodes Atticus, Peregrinus Proteus, a także przyjaciel – Favorinus z Arelate². Nabyte

---

¹ Quintus Ennius, autor *Annales* (żył w latach 239-169 przed Chr.), to poeta uznawany powszechnie za ojca literatury łacińskiej. Cicero w *Pro Murena* (14,30) przedstawia go jako *ingeniosus poeta et auctor valde bonus*. Quintilian w *Institutio oratoria* (6,3,86) podaje, że Cicero zapytany podczas rozprawy przez oskarżyciela, co może powiedzieć *de Sexto Annali* (o Sekstusie Annalisie), zacytował fragment wiersza *de Sexto Annali* (z szóstej księgi *Annales*) Enniusa: *quis potis ingentis causas evolvere belli?*

² Por. M.S. RUXER, *Z ateńskich wspomnień uniwersyteckich Aulusa Gelliusa*, Poznań 1934, s. 3 i n.; B. BALDWIN, *Studies in Aulus Gellius*, Lawrence 1975, s. 21 i n.; L. HOLFORD-STREVEN, *Towards a Chronology of Aulus Gellius*, «Latomus. Revue d'Études Latines» 36/1977, s. 99 i n.; IDEM, *Aulus Gellius, An Antonine Scholar and his Achievement*², Oxford 2005, s. 83 i n.; W. AMELING, *Aulus Gellius in Athen*, «Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie» 112/1984, s. 484 i n.; M.L. ASTARITA, *Note di*

umiejętności badawcze, wyniesione ze studiów, Aulus Gellius skrzętnie wykorzystał w swej pracy. W Atenach bowiem rozpoczął, w długie zimowe wieczory, pisanie dzieła zwanego *Noctes Atticae*³. Dzieło to, dotyczące gramatyki, retoryki, medycyny, ale też i prawa, zawiera różnego rodzaju przekazy: fragmenty przepisanych dosłownie wyciągów czy streszczeń, czy tylko ogólne omówienia, czasem przedstawione w formie dialogu lub dyskusji. Pochodzą one z różnych dzieł, wielu autorów. Niekiedy są opatrzone jego autorskim komentarzem⁴. Bohaterami swoich relacji, zarówno tych rzeczywistych, jak i fikcyjnych, czynił Gellius często swoich przyjaciół i nauczycieli, a także współczesne mu osobistości⁵.

Na marginesie lektury *Noctes Atticae* nasuwa się spostrzeżenie, że znajomość wielu dziedzin, którymi się zajmował, była bardziej niż powierzchowna. Dlatego nie budzi zdziwienia sięganie przez niego do wypowiedzi lub prac różnych znakomitości, by ich autorytetem uwiarygodnić jakąś informację; na ogół starał się to skrzętnie zaznaczyć, nawet wtedy, gdy cytuje je z pamięci lub z drugiej ręki⁶. Dzięki tego typu pracy można poznać nie tylko zakres tematyczny licznych dzieł, które studiował, lecz także stan wiedzy wielu dziedzin, którymi się interesował, takich jak gramatyka, filologia, historia literatury, filozofii, przyrody, medycyny i prawa⁷. Gellius nie był prawnikiem, był tylko

---

cronologia gelliana, «Orpheus. Rivista di Umanità Classica e Cristiana» n.s. 5/1984, s. 422 i n.; M.T. SCHETTINO, *Questioni di biografia gelliana*, «Giornale Filologico Ferrarese» 8.3/1985, s. 75 i n.; J. ZABŁOCKI, *The Intellectual Background of Aulus Gellius*, [w:] *Scripta Gelliana*, Warszawa 2020, s. 13-43.

³ Por. Gell. praef. 4.

⁴ H.E. DIRKSEN, *Die Auszüge aus Schriften der römischen Rechtsgelehrten in den 'Noctes Atticae' des A. Gellius*, [w:] *Hinterlassene Schriften*, I, Leipzig 1871, przedruk 1973, s. 22 i n.; C. HOSIUS, s.v. *Gellius*, Nr 2, «RE» 7.1/1910, szp. 994.

⁵ Por. L.A. HOLFORD-STREVEVS, *Fact and fiction in Aulus Gellius*, Liverpool, «Classical Monthly» 7/1982, s. 65 i n.

⁶ Por. Gell., praef. 2; 1,23; 2,24; 3,2; 3,16; 6,2; 7,16; 10,15; 11,18; 12,11; 13,22; 17,9; 20,10. por. też H.E. DIRKSEN, *op. cit.*, s. 24 i n.; 30 i n.; C. HOSIUS, *op. cit.*, szp. 994 i n.; J.C. ROLFE, *The Attic Nights of Aulus Gellius*², I, London 1954, s. XVII.

⁷ M. SCHANZ, C. HOSIUS, G. KRÜGER, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*³, III, przedruk München 1959, s. 176 i n.; D. NÖRR, *Der Jurist im Kreis der Intellektuellen: Mitspieler oder Aussenseiter (Gellius, 'Noctes Atticae' 16.10)*, [w:] *Festschrift Kaser*, München 1976, s. 59 i n.

sędzią prywatnym⁸, interesował się jednak nie tylko prawem przydatnym do rozstrzygania bieżących spraw, lecz także prawem obowiązującym w zamierzczłej przeszłości. Niejednokrotnie, by zrozumieć trudne, zawiłe i subtelne procedury prawne, zwracał się o ich wyjaśnienie do uznanych autorytetów, jednak wśród nich brak było wybitnych prawników, no, może z wyjątkiem Sextusa Caeciliusa⁹.

Może dlatego pewnego dnia w Rzymie zapytał sławnego wówczas, choć niewymienionego z imienia, gramatyka, co oznaczają słowa *ex iure manum consertum*, słowa występujące w dawnych formułach procesowych¹⁰. Gramatyk pytanie to uznał za żart albo pomyłkę, tłumacząc, że naucza gramatyki, a nie udziela porad prawnych. Zastrzegł jednak, że chętnie odpowie pytającemu (nazywając go *adulescens*) na wszystko, co znajduje się w dziełach Wergiliusza, Plauta czy Enniusa¹¹.

Gellius, zwracając się do gramatyka (tytułując go *magister*), wyjaśnił, że właśnie fraza, która jest dla niego niejasna, pochodzi od Enniusa¹².

⁸ Por. Gell. 14,2,1, a także J. ZABŁOCKI, *Aulus Gellius jako sędzia, 'Cui bono'?* Księga jubileuszowa Profesor Anny Pikulskiej-Radomskiej, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, Łódź 2020, s. 731 i n.

⁹ Gell. 20,1,1: *Sextus Caecilius in disciplina iuris atque in legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia, usu auctoritateque inlustris fuit*. Jurysta ten znany bardziej z Digestów justyniańskich jako Africanus, autor *Libri quaestionum*, występuje jedynie u Ulpiana w *Libro nono digestorum* (D. 25,3,3,4) jako Sextus Caecilius Africanus. Ponieważ w Digestach jest cytowany też Sextus Caecilius (D. 24,1,2; 35,1,71pr.; 40,9,12,2 i 6; 48,5,14,1), Caecilius (D. 35,2,36,4; 48,5,28,5) i Africanus (D. 19,1,45pr.; 30,39pr.; 38,17,2,8), toczy się dyskusja, czy jest to jedna i ta sama osoba. Por. J. ZABŁOCKI, *Procedural Guarantees of the Defendant*, [w:] *Scripta Gelliana...*, s. 176, przyp. 2, wraz z cytowaną literaturą.

¹⁰ Gell. 20,10,1-2: *Ex iure manum consertum verba sunt ex antiquis actionibus, quae, cum lege agitur et vindiciae contententur, dici nunc quoque apud praetorem solent. Rogavi ego Romae grammaticum, celebri hominem fama e multo nomine, quid haec verba essent? ...*

¹¹ Gell. 20,10,2: *... Tum ille me despiciens: 'aut erras', inquit 'adulescens, aut ludis; rem enim doceo grammaticam, non ius respondeo; si quid igitur ex Vergilio, Plauto, Ennio quaerere habes, quaeras licet'.*

¹² Gell. 20,10,3: *'Ex Ennio ergo' inquam 'est, magister, quod quaero. Ennio enim verbis hisce usus est'.*

Gramatyk, do którego zwracał się Gellius, nadal jednak twierdził, że nie ma tej frazy – *ex iure manum consertum* – na żadnej stronie poezji Ennius¹³. Wtedy Gellius przytoczył z pamięci cały fragment pochodzący z ósmej księgi *Annales* Ennius¹⁴, który to, jak powiedział, całkiem przypadkiem pamięta¹⁵:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res;
 spernitur orator bonus, horridus miles amator.
 Haut doctis dictis certantes nec maledictis
 miscent inter sese inimicitiam agitantes,
 non ex iure manum consertum, sed magis ferro
 rem repetunt regnumque petunt, vadunt solida vi
 Wyrzuca się mądrość, siłą prowadzi się sprawy;
 w pogardzie dobry mówca, okrutny żołdak kochany.
 Strony nie słowami mądrymi, ale obelgami
 walczą ze sobą, obopólną nienawiścią opętane,
 bardziej gwałtem niż *ex manum iure consertum* [z pomocą sądu],
 siłą prą całą do zdobycia rzeczy i przejęcia władzy (tłum. J.Z.)

Po wyrecytowaniu tego fragmentu zawierającego formułę (*ex iure manum consertum*) Gramatyk przyznał rację Gelliusowi, dodając, że Quintus Ennius zaczerpnął to nie z poezji, ile od jakiegoś jurysty. I poradził Gelliusowi, aby dowiedział się o tej formule z tego samego źródła, z którego czerpał Ennius¹⁶. Kierując się radą swojego nauczyciela, Gellius

¹³ T. NÓTÁRI, 'Verba carminis – On a Cardinal Point of Archaic Roman Law, «Acta Juridica Hungarica» 49.2/2008, s. 204 i n.

¹⁴ Gell. 20,10,4: Cumque ille demiratus aliena haec esse a poetis et haud usquam inveniri in carminibus Ennius diceret, tum ego hos versus ex octavo annali absentes dixi – nam forte eos tamquam insigniter praeter alios factos memineram –:

¹⁵ Por. Enn., *Ann.* 8,262 (Q. Ennii, *Annalium fragmenta*, ed. E.H. WARMINGTON, Cambridge-London 1935, s. 96). Cic., *Pro Murena* 14,30, zaczyna cytowanie tego wiersza od słów pominiętych przez Gelliusa: *proeliis promulgatis*.

¹⁶ Gell. 20,10,5: Cum hos ego versus Ennius dixissem, 'credo' inquit grammaticus 'ium tibi. Sed tu velim credas mihi Quintum Ennium didicisse hoc non ex poeticae litteris, set ex iuris aliquo perito. Eas igitur tu quoque' inquit 'discas, unde Ennius didicit'.

zwrócił się do jurystów i ich dzieł. Będąc zaś w ich kręgu, nie sposób było nie poznać sławnych słów skarg cywilnych¹⁷.

A oto rezultaty badań Gelliusa dotyczące *manum conserere*¹⁸, jakie miało miejsce podczas procesu opisanego przez Enniusa¹⁹.

Jeśli zatem toczył się spór (*in iure*) o jakąś rzecz (*de re*) znajdującą się (*in re praesenti*) przed pretorem, czy to o grunt, czy o coś innego, równocześnie z przeciwnikiem procesowym trzymając tę rzecz w rękę, dokonywano jej windykacji²⁰ w uroczystych słowach²¹. Pochwycenie spornej rzeczy znajdującej się przed pretorem przewidywała Ustawa XII Tablic²², w której postanowiono: SI [QUI] IN IURE MANUM CONSERUNT - JEŚLI CI NA SĄDZIE CHWYTAJĄ RĘKĄ [PRZEDMIOT SPORU]²³.

Następnie Gellius wyjaśnia, że z czasem, po rozszerzeniu granic państwa, pretorzy nadmiernie zajęci przekazaną im jurysdykcją, w sprawach dotyczących windykacji daleko położonych rzeczy udawali się niechętnie. Zatem, za milczącym przyzwoleniem (*tacito consensu*), wbrew Ustawie XII Tablic wzywali, aby toczący spór nie *in iure* przed pretorem *manum consererent*, lecz *ex iure manum consertum*²⁴. Oznaczało to zdaniem

¹⁷ Gell. 20,10,6: Usus consilio sum magistri, quod docere ipse debuerat, a quo discerem, praetermonstrantis. Itaque id, quod ex iure consultis quoque ex libris eorum didici, inferendum his commentariis existimavi, quoniam, in medio rerum et hominum vitam qui colunt, ignorare non oportet verba actionum celebriora. 'Manum conserere'.

¹⁸ Niestety, co było bezpośrednio po tym wyrażeniu, nie wiadomo, bo w tekście Gelliusa znajduje się *lacuna*, a dopiero po niej jest mowa o sposobie prowadzenia sporu.

¹⁹ Por. H. LEVY-BRUHL, *La 'manus consertio'*, «Iura» 4/1953, s. 164 i n.

²⁰ Por. Festus, s.v. 'Vindiciae', L. 516: Vindiciae appellantur res eae, de quibus controversia est: quod potius dicitur ius quia fit inter eos qui contendunt.

²¹ Gell. 20,10,7: Nam de qua <re> disceptatur in iure <in re> praesenti, sive ager sive quid aliud est, cum adversario simul manu prendere et in ea re sollemnibus verbis vindicare, id est 'vindicia'.

²² Gell. 20,10,8: Corruptio manus in re atque in loco praesenti apud praetorem ex duodecim tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: si qui in iure manum conserunt.

²³ Tab. XII 6a (tłum. M. ZABŁOCKA, J. ZABŁOCKI, *Ustawa XII Tablic. Tekst - tłumaczenie - objaśnienia*, s. 38-39).

²⁴ R. SANTORO, 'Manu(m) conserere', «Annali Università di Palermo» 32/1971, s. 513-589; A. GUARINO, *Il processo privato nelle 'XII Tabulae'*, [w:] *Pagine di diritto romano*, IV, Napoli 1994, s. 107 i n.; L. FRANCHINI, 'Manum conserere' e tacito consenso, <http://>

Gelliusa, że toczący spór jeden drugiego wzywał, zgodnie z prawem (*ex iure*), do położenia ręki na rzeczy, o którą toczył się spór. Udawali się przy tym wspólnie na grunt, o który toczył się spór, zaś grudkę jakąś z niego, jakby całą ziemię, przynosili do miasta przed pretora na sąd (*in ius*). Przy pomocy tej grudki tak jakby na całym gruncie dokonywali windykacji²⁵.

Dlatego Ennius, zdaniem Gelliusa, chciał zaznaczyć ani nie to, że do pretora należało zajmowanie się skargami ustawowymi, ani nie to, że miało miejsce *ex iure manum consertum*, lecz to, że dochodziło wówczas do bójk i gwałtu oraz prawdziwej przemocy i rzeczywistej walki²⁶. Wydaje się, mówi Gellius, że przedstawioną sytuację odnosił Ennius do owej przemocy państwowej i symbolicznej, wyrażanej w słowach, która nie była już walką wręcz, połączoną z bitwą i okrucieństwem²⁷.

Kilka słów podsumowania: formuły *ex iure manum consertum* już w czasach Gelliusa nie rozumiano, choć z drugiej strony nie wypadało o niej nie wiedzieć. O tym, że były to *verba celebriora*, świadczą wiele przekazów. Musiały być znane dzięki temu, że Ennius przytoczył je w swoim poemacie. Zresztą, zawdzięczały swoją popularność nie tylko

---

www.dirittoestoria.it/4/Contributi/Franchini-Manum-conserere-tacito-consenso.htm (dostęp 12 października 2020 r.).

²⁵ Gell. 20,10,9: Sed postquam praetores propagatis Italiae finibus datis iurisdictionibus negotiis occupati proficisci vindiciarum dicendarum causa <ad> longinquas res gravabantur, institutum est contra duodecim tabulas tacito consensu, ut litigantes non in iure apud praetorem manum consererent, sed 'ex iure manum consertum' vocarent, id est alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, uti unam glebam, in ius in urbem ad praetorem deferrent et in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent. Podobnie też G. 4,17: ...si de fundo vel de aedibus ... controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem vindicatio, veluti ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula...

²⁶ Gell.20,10,10: Idcirco Ennius significare volens non, ut ad praetorem solitum est, legitimis actionibus neque ex iure manum consertum, sed bello ferroque et vera vi atque solida ***; quod videtur dixisse conferens vim illam civilem et festucariam, quae verbo diceretur, non quae manu fieret, cum vi bellica et cruentia.

²⁷ J. PLATSCHEK, 'Ex iure manum conserere': Zur symbolischen Gewalt im frühen römischen Eigentumsprozess, «Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis» 74.3-4/2006, s. 250 i n.

Enniusowi, lecz także praktyce sądowej. Cicero cytuje je w jednej z mów, wyśmiewając formalizm dawnego procesu²⁸. W tejże mowie cytuje również fragment ósmej księgi *Annales*²⁹. Fragment ten niemal w identycznym brzmieniu, choć bez poprzedzającej go frazy *proeliis promulgatis* cytowanej przez Cyncerona, znalazł się, chyba nie przypadkiem, wraz z odautorskim komentarzem, w *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa.

Z *Institutiones* Gaiusa znamy względnie dobrze model procesu o ruchomości³⁰. Przy omawianiu tego procesu jest też mowa o grudce ziemi przynoszonej z gruntu, niestety, zaraz potem znajduje się *lacuna*³¹. Być może dlatego w Instytucjach brakuje bliższego wyjaśnienia procedury związanej z *manum consortio*. Oczywiście na ten temat zachowały się inne źródła i to stosunkowo liczne³², ale fragmentaryczne i przytaczane przy różnych okazjach.

²⁸ Por. Cic., *Pro Mur.* 12,26: Cum hoc fieri bellissime posset: 'Fundus Sabinus meus est'. 'Immo meus', deinde iudicium noluerunt. 'FUNDVS', inquit, 'QUI EST IN AGRO QUI SABINUS VOCATUR'. Satis verbose; cedo quid postea? 'EUM EGO EX IURE QUIRITIVM MEVM ESSE AIO'. Quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERTUM VOVO'. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iuris consultus tibicinis Latini modo. 'UNDE TU ME', inquit, 'EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO'...

²⁹ Cic., *Pro Mur.* 14,30: ...Etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, 'proeliis promulgatis pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia; vigeritur res, spernitur orator' non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam 'bonus; horridus miles amator', vestrum vero studium totum iacet. 'Non ex iure manum consortium, sed ferro', inquit, 'rem repetunt'. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

³⁰ G. 4, 13-17. Szerzej o tym procesie por. M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*², München 1996, s. 89 i n., wraz z cytowaną literaturą.

³¹ G. 4,17 *in fine*.

³² Por. m.in. Cic., *Font.* 12: ...qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt...; Cic., *De orat.* 1,41-42: ...qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consortium uocarent, quod in alienas possessiones tam temere inruisses. 42. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritii ceterique in iure sua physici vindicarent [ornati homines in dicendo et graves], quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret...; Liv. 9,5,10: ...*manum cum* petat ex iure exeat, id est antequam a praetore discedat; sero enim petentibus non indulgetur.

ENNIUS O 'MANUM CONSERERE' WEDŁUG 'NOCTES ATTICAE'
AULUSA GELLIUSA

Streszczenie

Pewne wyrażenia prawne, znane niegdyś ogólnie, z czasem stają się niezrozumiałe. Ciekawym przykładem tego jest sformułowanie *ex iure manum consertum* omawiane przez antykwarystę. Aulus Gellius zapytał Sulpiciusa Apollinarisa słynnego wówczas znawcę literatury co oznaczają słowa *ex iure manum consertum*. Ten w odrzekł mu, że jest znawcą literatury a nie prawa, a tego sformułowania nie ma na kartach *Annales*. Kiedy jednak Gellius wyrecytował tę frazę z dzieła Enniusa, Sulpicius Apollinaris skonstatował, że Ennius zaczerpnął je od jakiegoś jurysty i odesłał Gelliusa do jurystów i ich dzieł. Gellius po zbadaniu sprawy doszedł do wniosku, że, jeśli toczył się spór (*in iure*) o jakąś rzecz (*de re*) znajdującą się (*in re praesenti*) przed pretorem, czy to o grunt, czy o coś innego, trzymając tę rzecz w ręku (*in iure manum consererent*), dokonywano jej windykacji w uroczystych słowach. Z czasem, po rozszerzeniu granic państwa, pretorzy nadmiernie zajęci w sprawach dotyczących windykacji udawali się niechętnie daleko położonych spornych rzeczy. Zatem, za milczącym przyzwoleniem (*tacito consensu*), wbrew Ustawie XII Tablic zezwolili, aby toczący spór udawali się na grunt, o który toczył się spór, i przynosili grudkę jakąś z niego, jakby całą ziemię przed pretora na sąd (*in ius*) i przy pomocy tej grudki (*ex iure manum consertum*), tak jakby na całym gruncie dokonywali windykacji.

ENNIUS ON 'MANUM CONSERERE' IN AULUS GELLIUS' 'ATTIC NIGHTS'

Summary

Some legal expressions which once used to be generally known after some time become incomprehensible. An interesting example is the expression *ex iure manum consertum*, which occurs in Aulus Gellius' *Attic Nights*. Aulus Gellius asked the well-known literary expert Sulpicius Apollinaris what it meant. Sulpicius Apollinaris said that he was

a connoisseur of literature, not a legal specialist, and that the phrase did not occur in the *Annals*. But when Gellius told him it was a quote from Ennius, Sulpicius Apollinaris replied that Ennius must have cited it after a jurist, and told Gellius to ask the jurists and look in their works. Gellius conducted a search and eventually reached a conclusion that the expression applied to proceedings before a praetor's court for the recovery of goods, often real property or some other property, which was to be presented to the praetor by "being brought in the hand" (*de re . . . in re praesenti . . . in iure manum consererent*). Recovery of the goods in question was then effected in an official proclamation. With time, as the state expanded, praetors were too busy with cases for the recovery of real property and did not want to travel to distant places to inspect the contested goods in situ, so they permitted the parties to the litigation to fetch a lump of earth from the disputed land and present it in court. This was done in contravention of the Law of the Twelve Tables, but with the tacit consent of the parties involved. The lump of earth "lawfully brought to court" represented the whole of the property, which was thereby recovered.

Słowa kluczowe: Noce Attyckie; Aulus Gellius; Ennius; *actio in rem*; *rei vindicatio*, Ennius; *ex iure manum consertum*.

Keywords: *The Attic Nights*; Aulus Gellius; Ennius; *actio in rem*; *rei vindicatio*, *ex iure manum consertum*.

Bibliografia

- AMELING W., *Aulus Gellius in Athen*, «Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie» 112/1984, s. 484-490.
- ASTARITA M.L., *Note di cronologia gelliana*, «Orpheus. Rivista di Umanità Classica e Cristiana» n.s. 5/1984, s. 422-433.
- BALDWIN B., *Studies in Aulus Gellius*, Lawrence 1975.
- DIRKSEN H.E., *Die Auszüge aus Schriften der römischen Rechtsgelehrten in den 'Noctes Atticae' des 'A. Gellius'*, [w:] *Hinterlassene Schriften*, I, Leipzig 1871, przedruk 1973, s. 21-63.
- FRANCHINI L., *'Manum conserere' e tacito consenso*, <http://dirittoestoria.it/4/Contributi/Franchini-Manum-conserere-tacito-consenso.htm> (dostęp 12 października 2020 r.).

- GUARINO A., *Il processo privato nelle 'XII Tabulae'*, [w:] *Pagine di diritto romano*, IV, Napoli 1994, s. 105-108.
- HOLFORD-STREVEN L., *Aulus Gellius, An Antonine Scholar and his Achievement*², Oxford 2005.
- HOLFORD-STREVEN L., *Towards a Chronology of Aulus Gellius*, «Latomus. Revue d'Études Latines» 36/1977, s. 93-109.
- HOSIUS C., s.v. *Gellius*, Nr 2, «RE» 7.1/1910, szp. 992-994.
- KASER M., HACKL K., *Das römische Zivilprozessrecht*², München 1996.
- LEVY-BRUHL H., *La 'manus consertio'*, «Iura» 4/1953, s. 163-173.
- NOTARI T., *Verba carminis - On a Cardinal Point of Archaic Roman Law*, «Acta Juridica Hungarica» 49.2/2008, s. 203-220.
- NÖRR D., *Der Jurist im Kreis der Intellektuellen: Mitspieler oder Aussenseiter (Gellius, 'Noctes Aticae' 16.10)*, [w:] *Festschrift Kaser*, München 1976, s. 57-90.
- PLATSCHKE J., *'Ex iure manum conserere': Zur symbolischen Gewalt im frühen römischen eigentumsprozess*, «Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis» 74.3-4/2006, s. 245-260.
- RUXER M.S., *Z ateńskich wspomnień uniwersyteckich Aulusa Gelliusa*, Poznań 1934.
- SCHANZ M., HOSIUS C., KRÜGER P., *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*³, III, przedruk München 1959.
- SANTORO R., *'Manu(m) conserere'*, «Annali Università di Palermo» 32/1971, s. 513-589.
- SCHETTINO M.T., *Questioni di biografia gelliana*, «Giornale Filologico Ferrarese» 8.3/1985, s. 75-87.
- ZABŁOCKI J., *Aulus Gellius jako sędzia, Cui bono? Księga jubileuszowa Profesor Anny Pikulskiej-Radomskiej*, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, Łódź 2020, s. 731-740.
- ZABŁOCKI J., *Procedural Guarantees of the Defendant*, [w:] *Scripta Gelliana*, Warszawa 2020, s. 175-187.
- ZABŁOCKI J., *The Intellectual Background of Aulus Gellius*, [w:] *Scripta Gelliana*, Warszawa 2020, s. 13-43.